

Əkbər Əlioğlu

(Əvvəlki ötən sayımızda)

O, kişi mənlüyündən, üstünlüyündən istifadə etməyə acizlik, zəiflik göstərir-sə, burada kimi günahlandırmaq olar? Salman nə etmişdir? Həyatı boyu qorxaqlığı ucbatından Şükufənin sərbəstliyinə qarşı çıxa bilməmişdir. O necə kişidir ki, kəbinli arvadının oynasına bir dəfə döyülməklə qərribə psixi hissə yaşayır, Şükufənin "azadlığına" dözü. Yazıq o adamdır ki, belə vəziyyətdə gözü kor olur-görə bilmir, dili lal olur – təbiyə edə bilmir, lazımı yerə müraciət etmir. Salmana və onun kimilərə niyə yazıq deməliyik.

Haşiyə: Salmanvəziyyəti elələri var ki, "ləyaqət simvolu kimi" xalq içində qürurla, təmkinlə addımlayır. Çankonun bacısı və Çöhrəyə gəldikdə - bəli, onların taleyinə yalnız acımaq, təəssüf etmək olar. Bununla belə qızlar da yazıq deyil. Birinə ərə getmək, bir qadın kimi kimi-sə xoşbəxt etmək hissi az qala yadlaşmışdır, öz qismətinə düşən tale, qardaşının həyatı onu öz qınına çəkilməyə məcbur etmişdir, digəri isə abırılı, həyalı, gələcəkdə ana adını sətirləri oxuyur, amma o, gecə-gündüz ərə getmək istəyilə kitablarından ehtiras oyadan sətirləri oxuyur, amma bununla belə yaş bir qədər ötdüyündən ona biganə qalırlar. Fəci cəhəti və həqiqət budur ki, gözəl və abırılıdır o qədər ki, bir oğlan qəlbinə daxil olmağa təşəbbüs göstərməyi özünə ar bilməmişdir. Heysiyyətə ağır toxunan işdir ki, Çöhrə üçün gözlənilən elçilər gəlmir, xüsusi şadyanahıq əhval-ruhiyyəsi ilə sevinən Zəkiiyyə xalanın bişirdiyi plov qazanı açılmamış qalır. Çankonun bacısı ilə Çöhrənin hazırkı talelərindəki "yazıqlıq" alın yazısıdır mı? Bizcə yox. Yazıq o qızıdır ki, mütləq qətiyyəti yoxdur, qarımış gözəlliyinə güvənərək qismətinə on nəfərin təklif etdiyi namuslu, nəcib və zəngin qəlbli ortabab yaraşlıq otuz-otuz beş yaşını bir nəfərin mənfii rəyinə görə bəyənmiş. Yazıq o qadındır ki, ağarmış saçlarını əlli-əlli beş yaşlarında bəy evinə köçürülür. Ümumiyyətlə, yazıqlıq doğrudanmı alın yazısıdır? – Açıqlanması maraqlı doğuran məsələ olsa da, üstündən sükutla ötürük. Bizim üçün əhəmiyyətli odur ki, Çankonun bacısı ilə Çöhrənin təqribən otuz-otuz iki yaşları vardır. Bir də bizə elə gəlir ki, həyatda elə qadınlar ola bilər ki, belə bir halı şəxsi taleyi üçün alın yazısı elan etməsin. Xalqa, insanlığa xidmət işini bütün həyatının mənası bilsin. S.Səxavət bu baxımdan oxucularını narahat bir vəziyyətdə saxlamışdır, bu qızların taleyinə fərdi münasibət göstərməmişdir. Belə zənn edirik ki, o, düzgün mövqə seçmişdir.

Yazıcının gənc qəhrəmanları düşüncə tərzləri, bədii zövqləri, həyatı görüşləri etibarilə, demək olmaz ki, başdan-baş bərkimiş, qüvvətli xarakterlərdir. Ola bilsin ki, onların hər birinin öz içində müəllifin özünün də görə bilmədiyi bir od, daxili hərəkət və təmkin var.

Bunun üzə çıxarılması üçün, görünür, daha tutarlı situasiyaların doğuluşu vacibmiş. Hər bir obrazı bitkin xarakter səviyyəsinə qaldırmaq üçün yazıcıdan tələb edə bilmərik ki, onların hər birinin mütləq tərpənişlərini kəşf etsin, yaxud bunu axtarmağa işıq ucu görünməyə özünü məcbur etsin.. Belə bir mənəvi iradi keyfiyyət müəyyən məqamlarda aşkarlanı bilər. bu mənadə yazıcının imkanı çata bilər ki, ya Arıflə Reyhanı, ya da Taryellə Rufanı daha ciddi tədqiq etsin. Bu baxımdan İ.Əfəndiyevin Sarıköynəklə Valehi, Anarın Zaurla Təhmənəsi, Seyran Səxavətin gənc qəhrəmanlarına tutarlı örnək ola bilər. Əslində biz nəinki bu örnəkliyi müşahidə edə bilərik, hətta həmin obrazların talelərinin haradasa oxşadığını, zövqlərindəki bənzər assosiyaları da görə bilərik.

1985-ci il.

Əsrə bərabər günün hikməti

Geridə qoyduğumuz ötən XX əsrdə dünya ədəbiyyatı tarixinə türk soylu "Manas oğlu" (S.Əkbərzadə) adlandırdığımız, bəşər üçün narahat ürəkli bir şəxsiyyət-böyük və dahi bir insan belə bir ad yazdı; Çingiz Aytmatov. Əsrdən artıq gün metaforasını elə şölələndirdi ki, onun nurundan, mayəsindən dünyanın bir çox ədibləri qidalandı. Fəqət keçmiş sovetlər məkanında yaşayarkən dahiyanə "Gün var əsrə bərabər"dən əvvəl "Qırmızıyaylıqlı qovağım mənim", "Ana tarla", "Cəmilə" və "Əlvida gülsəri" povestlərini vətən torpağı, Ana südü kimi sevdik, onu milyonların yazıçısı kimi qəbul etdik. Zəmanəmizin ən qüdrətli söz ustaları olan Kamyu, Folkner, Qabriyel Qarsio Markeə, Valentin Rasputin belə bəşər üçün, insanlıq üçün cavab-

nəfəsli taxıl zəmilərindən, çəmənlərdən, otlardan həyat nəfəsini hiss edirdi. Və dünyaya "mən də varam" nəğməsinə oxuyurdu.

Yaşımın bu çağında ağıma gəldi və özümü də buna inandırmağa çalışdım ki, o ağır əlləri (ata əlləri) çiyində uzaq Qırğı elində məndən hələ neçə illər öncə bir uşaq da hiss edib. O da çəmənlərlərinin ötri ilə dünyanı tanımağa çalışıb. Uşaq böyüdü, ölkələri aşdı, insanlar tanıdı və bu insanların əməlləri ilə dünyanın dəyişdiyini gördü. Gördüklərini yazdı, öz duyğularını, düşüncələrini, arzularını da bu gördüklərinin gözüne qatararaq özü bir aləm yaratdı. Bu paradoksallıq, bu düşüncələr axarı içimə dolaraq məni silkləməyə başladı. Çingiz Aytmatov haqqında nə isə bir söz de, əsrə bərabər bir gün hikmətləri hüdunda öz anlamını çözü. Bu kimə xoş gələcək, ya da gəlməyəcək, bu düşüncələr Çingiz Əkəyə gedib çatacaq, ya çatmayacaq-fərqi nə varmadan bütün ruhumla hiss etdim ki, gərək o böyük insana mifik yaxınlığına bəyan edəm. Bu istək Tanrının buyruğu kimi düşüncələrimi ələ aldı, cilaladı, və buyurdu ki, belə yaz...

"Əsrə bərabər gün" ə, "Ağ gəmiy"ə, və "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" adək hətta son güclü əsəri olan "Edam kötüyü" romanınadək yazdığı əsərlərinin ümumi koloriti, ruhu, dil tektonikası Qırğız-türk mentaliteti üzrə qurulsun da, onlar sosialist-realizm modelindən kənara çıxa bilməmişlər. Onun qəhrəmanlarının əksəriyyəti tragik situasiyalardan keçmiş, bu sınaq yollarında əsl insanın əxlaqi keyfiyyətlərini öz əsliyyində məhz bu sovet məkanında qoruyub saxlaya bildilər. Əsərlərindəki bəşəri dü-

narahat olduğu problemlər haqqında dünyəvi bir səpgidə həyəcan təbilinin gur səsinin eşidilməsidir. Əsərdə bu həyəcan təbili iki rakursda görünür. Keçmiş bir cəbhəçinin, dəmiryol fəhləsinin – Boranlı Yedigeyin düşüncələrində, həyat əmalında və müəllif fantaziyasının məhsulu olan "paritet-1", "Paritet-2", kosmik raketin sürücüləri olan kosmonavtların Yer adamına qayğı və cavabdehliyi, Yer adamının isə böyük dövlətlərin, böyük "baş bilənlərin" in həmin kosmonavtların bəşəri cavabdehlik, humanist yaşantılarının siyasi dəlallət meyarı ilə yanaşmasından doğan təəssüratlarda çalınır. Qlobal cavabdehlik missiyasının yüksək sənət dilinə gətirilməsi dünya ədəbiyyatında Qırğız oğlunun qismətinə düşdü və qəhrəmanı haqqında belə yazdı; "...Məncə, əbədi və dəyişkən həyatla üz-üzə gələn zəhmət adamının zənginliyi dövrünün əsas xüsusiyyətlərinin onda nə dərəcədə cəmləşdiyi ilə ölçülməlidir. Elə buna görə də Boranlı Yedigeyi müasir dünyadakı mövcud qayda-qanun və məni həyəcanlandıran problemlərin mərkəzinə çəkməyə cəhd göstərmişəm". Romandakı Yedigey əkə, Qazanqap, Abutalıb, Zərifə sərətləri bir gündə əsri yaşayan ağıl, hikmət sahiblərinin taleyininin daşıyıcılarıdır. Zaman-zaman insanlığın həyatla mücadilədə təsdiqi, tərəqqiyə doğru min bir əzabla yol gəlməsi, sadə insanların zəkəsindən dan sökülməsi kimi parlaq iz salan tale yüklü yaşantıları, real gerçəklikləri əsərdə məhz bu adamlar bir gün ərzində yaşamaqlı olurlar. Bu bir gün ərzində urcah olduqları həyatı konfliktlər fonunda nələr düşünməzlər, zamanın dolaylarından keçdikcə həyat-insan,

"Daş evlər" – düşüncələr

dehlik missiyasını, narahatlıq tutumunu onun qədər həssaslıqla, dərin bədii ustalılıqla əsrə bərabər günün hikməti səviyyəsində əks etdirə bilməmişlər. Titanik dünyanın üç böyük şəxsiyyətlərindən biri kimi qəbul edilən fenomen Çingiz əkə haqqında yazmağa mənə haqq qazandıran nədir? Əslim Qərbi Azərbaycan Dərəcəyəz mahalından özü isə Respublikanın kiçik əyalət rayonu olan Göyçaydan, Qarabağlar kəndindən. Məkan və zamanca onun doğulub boya başa çatdığı Şəkərlə Qarabağlar arasında əslində əsrə bərabər gün tutumunda bir bağlılıq vardır. Təkcə ona görə yox ki, o, Azərbaycanda bir ər kişi Rəsul Rza vardır" demişdir. Bu bizə tükənməz qürur gətirmişdi.

- Rəsul müəllimi özünə ustad hesab etmişdi. Qətiyyətlə belə də deyildir; o, ali, baytarlıq savadından sonra ali ədəbiyyat kursunun dinləyicisi olmuş mən də kiçik baytar sanitarlığından, ədəbiyyat üzrə müəllimlikdən alimlik dərəcəsinədək yol keçmişəm. Belə bir fikri də aşılamaqdan uzağıq ki, keçilmiş yol mənasında mən onun "sanitar" çanta daşığını sayıla bilərim. Əsla belə deyil. Onun əsərinin dərs dediyim məktəbdə, rayon mərkəzi kitabxanasında müzakirəsini keçirəndə də məni bu işlərə sövq edən xüsusi heyranlıq nidası idisə, haqqında yazmaq cəsarətinin mayəsi isə mifik bir uzaqlığa gedib çıxır; o zamana ki, 5-6 yaşlarımda olardı. Ailəmədə 10-cu övladın gəlişi gözlənilirdi. O zaman dünyaya mənim üçün, evimizlə kolxoz arasındakı məsafə qədər idi. Mən dünyanı görürdüm. Ferma tövlələrinin torpaq örtüyü üstündəki özüm boyu qalxmış yaşıl otların üzərində arxası üstə uzanaraq səmanı seyr edərkən daldığım uşaq düşüncələri ələməndə. O, zaman nə Kosmos anlayışı vardı, nə də ki, raket daşıyıcıları. Onda bir türk oğlu Azəri balası uşaq ağılynan həmin o yaşıl otlardan həyat

şüncə, fəlsəfi və bədii kamillik "Gün var əsrə bərabər" ("Yazıcı"-1987) romanında daha əzəli, daha qabarıq bir şəkildə günəş kimi parlaq işıq saçdı. Bir çox ədəbi simaların əsərlərinin işığın öz içində əritdi və dünya ədəbiyyatında böyük ədəbi hadisəyə çevrildi... "O, təsvir etdiyi böyük hadisələrin özünü deyil, fəlsəfəsini, mahiyyətini görür və göstərir. Onun əsərlərində bəzən ən adi məsələ Günəş damlada əks olunan kimi ümumdünya məsələsi kimi göstərilir. Buna görə də o, yalnız öz ölkəsində deyil, bütün dünyada maraqla qarşılanır. Bununla bərabər o, ilk növbədə öz ölkəsinin və öz xalqının, öz zəmanəsinin oğludur. (B. Vahabzadə)

Rus dilindən (İsaq İbrahimov) tərcümə olunmasına baxmayaraq, əsər ruhən bütün Qırğız tərəkürünün, düşüncəsinin, məişətinin təbiətinin ümumi mənzərəsinə tərəkürən dırnağadək özündə toplanmışdır.

Böyük məna, dərin hikmət xəzinəsi olan bu sər heyranlıq və heyrət təəssüsmüdür. Klassik və kamil bir ustalılıqla yazıldığına, bütün bəşəriyyəti əbədi və əzəli düşündürən problemlərə, zəmanəmizin insanların cavabdehlik duyğusuna yönəltdiyinə, insanlığı ilkin saflığına çağırdığına görə zaman Qırğız xalqının tələyüklü şəxsiyyətinə eyni zamanda böyük ictimai xadim və dövlət adamına-dək yüksəldi.

Əsrə bərabər günün hikməti... əslində bu hikməti elə nə üçün günün əsrə bərabər tutulmasında görməliyik. Bunu fərqi nə vararkən düşüncələr axarına düşərək əsrə bərabər olan günü kəşf edən insan övladının idrakının hüduqları, bəşəri düşüncənin bəşəriyyətin ilkinini, bu günün və gələcəyi haqqında insanın cavabdehlik borcunu, vəzifəsini təyin etmək qüdrətinin - əslində bu bir hikmətdir möcüzənin açılışdır, zaman-zaman böyük ağıl və düşüncə sahiblərinin

fərd-cəmiyyət, tale-ağıl, zaman-həyat və.s. dünyəvi, bəşəri suallara cavab axtarırlar, bütün dünyanın bu günü, sabahı sanki onlar üçün yaranmış və elə buna görə də göstərilən problemlər haqqında onlar düşünməli, onlar cavabdehlik məsuliyyəti daşmalı olurlar. Əsrə bərabər günün bir hikməti də bu insanların cəmiyyətdə sadə peşə adamları olmasındadır. İnsandakı insanlıq mahiyyəti, duruluq, saflıq, bu ilkinlikdən ayaq tutaraq onların timsalında əsrə bərabər gün ərzində bəşəri əxlaq, estetik dəyər, ulviyyət mündəricəsi zirvəsində ucalır.

Zamanın məhlək daşına vurulan bu insanlar min bir əziyyətlər, ağrılar, problemlər dolu Yer gəmisində Tanrı yolunu tutan insanlar olaraq özlərini doğruldu, əsrə bərabər gündən alın açıq çıxırlar. Əslində müəllifin özü də bu hikmətin varlığını dərin-dərinə yaşamış və bunu öz qəhrəmanına münasibətdə ifadə etmiş, onun-qədir-qiyəmətinə ən yaxşı halda özü vermişdir. "Yedigey adi, təbii insandır, ancaq dünya bələlərinin hesabına yaşayır. Qəlbən zəhmətkeş olan insan öz-özünə suallar verir. Ancaq dünyada elələri də mövcuddur ki, onların bütün suallara hazır cavabları var". Romanın özünə istinad etsək, belələri Sabitcan kimi manqurtlardır. Dünya bu manqurtlardan təmizlənməlidir. Yoxsa əbədi-əzəli məkanımız olan ana torpaq belə murdar xislətli adamların əməllərin nəticəsində öz məhvərindən çıxa bilər. Yerini, onun sakini bəşər övladlarının taleyinin kölgəyə salınması və bunu anlamaq borcu, dərdi - "Əsrə bərabər gün"dən doğan hikmət də budur. Romanda görünən bu hikmət ağıl, idrakın dondurulması, yaddaşın zəncirlənməsi, kölə sitixiyasına xidmət edən mənəviyyətsizləşdirmə ümumbəşəri cinayət sayılan əfsanə üzərində qurulmuşdur.

(Davamı var)